

PLANINSKA ZVEZA SLOVENIJE
KOMISIJA ZA VARSTVO GORSKE NARAVE
USPOSABLJANJE ZA NAZIV: VARUH GORSKE NARAVE

Šavnice in Goli vrh

(naravna in simbolna vrednota neke gore)

SEMINARSKA NALOGA
Tečaj VGN, generacija 2012

Mentor:
Dušan Klenovšek

Avtor:
Marijan Denša
PD Nazarje

Nazarje, september 2012

Kazalo:

1. Uvod	3
2. Namen in cilji naloge	4
3. Predstavitev Šavnic	4
3.1 Kratek oris Menine	4
3.1 Naravni dejavniki na Šavnicah	5
3.2 Človek in Šavnice	7
3.3 Radar na Šavnicah	10
3.31 Vzroki za načrtovano postavitve radarjev	10
3.32 Radar na Šavnicah in gozd	10
3.33 Radar na Šavnicah in javnost	10
4. Šavnice – naravna vrednota	11
4.1 Stanje in problemi	11
4.2 Vizija in ukrepi	12
5. Šavnice – simbolna vrednota	13
5.1 Stanje in problemi	13
5.2 Vizija in ukrepi	15
6. Zaključek	16
7. Literatura in viri	17
8. Priloge	18
P1: Besedilo informativne table	18
P2: Zbirka člankov	18
P3: Menina in Šavnice v naravovarstvenem atlasu Slovenije	19
P4: Šavnice (DKN; vir; ZGS)	19

Slika na naslovni strani: Pogled s Šavnic proti Snežniku

1. Uvod

Šavnice so skrajni vzhodni del predalpske kraške planote Menine. Njihova najvišja točka se imenuje Goli vrh, visok je 1.427 metrov. Zaradi paše je bil gozd tu že davno izkrčen. Livade so zlasti v pozni pomladi, pred pašo, polne različnih vrst cvetlic. Posebej izstopa endemit Kamniških Alp in Karavank, kamniška murka, kar daje temu predelu posebno vrednost.

Raba prostora je tradicionalno gorska: gozdarstvo, lovstvo in pašništvo. Sprememba gozda v pašnike v preteklosti je povečala biotsko pestrost vršne planote. Travišča so osvojile alpske rastline, med njimi tudi endemiti (kamniška murka), ter nekatere redke in ogrožene vrste. Pomembna je združba skalnih razpok. Šavnice so zato floristično najvrednejši del Menine. Na Šavnicah je še vedno vsaj občasno prisoten veliki petelin.

Slika 1: Pogled z Golega vrha proti osrednjemu delu Kamniško Savinjskih Alp

V zadnjih dveh desetletjih je v porastu planinsko pohodništvo. V planinskem smislu je vrh privlačen predvsem zaradi širnih razgledov na vse strani. Na jugu ugledamo Snežnik, na zahodu občudujemo Kamniško Savinjske Alpe, na severu Smrekovško pogorje, na vzhodu seže pogled vse do obzorja.

Zaradi izrazito ugodne lege je vojska načrtovala tu postaviti vojaški radar dolgega dosega. Temu se je uprla lokalna javnost in v okviru civilne iniciative ter s podporo dela politike zaustavila te namene. Za lokalno prebivalstvo imajo Šavnice od tedaj poseben pomen. Predstavljajo jim simbol moči združevanja in skupnega prizadevanja. Zlasti pred zunanjimi silami, državo.

Velik simbolni pomen imajo Šavnice za prebivalce občine Nazarje in zlasti za Planinsko društvo Nazarje. Šavnice z Golim vrhom so najvišja točka občine in vse bolj priljubljen cilj nazarskih planincev.

2. *Namen in cilji naloge*

Namen naloge je predstaviti dejavnike, ki opredeljujejo Šavnice in Goli vrh kot pomembno lokalno naravno in simbolno vrednoto, ki ima v mnogih pogledih tudi širši, regionalni pomen.

Cilj naloge je predstaviti ta del Menine planinski in tudi širši javnosti s tem, da bom v nalogi zbral in združil podatke in informacije o tem predelu, tako na področju naravnih, kot kulturno zgodovinskih danosti in vrednot. To, kar se je dogajalo okoli Menine, zlasti okoli Šavnic, zaradi načrtovane postavitve radarja, je vredno zgodovinskega spomina.

Rezultat te naloge bo tudi informativna tabla o Šavnicah. Besedilo za to tablo je v prilogi. Tabla je del projekta predstavitve naravnih vrednot v Zgornji Savinjski dolini, ki jih v okviru programa Leader izvaja lokalna razvojna agencija. Šavnice so ena od predstavljenih vrednot.

3. *Predstavitev Šavnic*

Šavnice so del Menine, zato je treba najprej rešiti »predhodno vprašanje« in na kratko predstaviti Menino. Predvsem se bom osredotočil na tiste vsebine, ki so bistvene za nadaljnji razvoj naloge in ki jih ni v splošno dostopnih opisih (na svetovnem spletu).

3.1 *Kratek oris Menine*

V geografskem smislu je Menina predalpska kraška planota na vzhodni strani Kamniško Savinskih Alp. Slemenitev poteka v smeri vzhod – zahod. Vršna planota je razgibana, razteza se v pasu od 1.100 do 1.500 metrov, najvišji vrh je Vivodnik (1.508 m)...

Za splošno rabo je Menina razmeroma dobro predstavljena na Wikipediji (20). Ta vir ponavadi uporabljajo (ponavljajo) vsi, ki kaj napišejo o Menini. Ti predstavljajo in opredeljujejo Menino predvsem z njenim vršnim, delom, zanimivim za pohodnike, izletnike, nabiralce in druge turiste. Govorijo o Menini planini. Pri tem pa radi spregledajo, da je Menina gora, osameli čok (Melik), ki ima poleg vršnega oziroma planotastega dela, kjer so planine, tudi vznožje in pobočja, porasla z gozdom in predvsem na to, da **na njenih pobočjih živijo tudi ljudje**.

Po njenem hrbtu poteka stara deželna meja med Kranjsko in Štajersko. Naravne (geografija, geologija, vegetacija,...), zgodovinske in lastniške razmere so vplivale tudi na načine rabe prostora. Danes so tu meje regij, občin, gozdnogospodarskih območij, lovskih družin, ki pa vsaj nekatere zaradi bolj sproščenega načina razmišljanja ne ločujejo več toliko. To se vidi tudi na osrednji prireditvi na Menini, Dan Menine in tudi na Pastirskemu prazniku na Menini.

Pobočja na severni strani planote padajo sprva prepadno. Nato se položijo, na tej terasi je bila možna poselitev. Na njih so **značilne samotne kmetije – samije**. Najvišja je Poglednik (920 m). Nato se strmina ponovno poveča. Gostejša je poselitev na SV pobočjih, kjer je manj strmin, a tudi tam so kmetije v enem kosu – celki (Rovt, Mali Rovt). Živeti pod Menino na njeni severni strani pomeni biti pozimi vsaj del dneva v njeni senci. Vse ostalo je gozd, nekdanj bukove in jelove bukove, danes je veliko sestojev tudi zasmrečenih.

Južna pobočja so položnejša, temu primerno je gozdnatost manjša kot na severu, saj je na njih več lazov, travnikov, pašnikov in planin. Značilnost kranjskih planin je razmejitev pašnikov s kamnitimi suhimi zidovi, medtem, ko so Zadrecani svoje pašnike nekdanj »gradili« (ogradili) z lesenimi plotovi. Danes žal oboji vse bolj

posegajo po žici, tako »električni«, ki jo pozimi ponekod že spuščajo in še vedno po bodeči, ki pa ostane pritrjena na kole tudi pozimi.

Poselitev je seveda najgostejša v samem vznožju, ki je za skoraj 200 metrov višje od severnega, zato vasi ležijo na višjih nadmorskih višinah, kot na Zadrečki strani. Ugoden dejavnik je toplota. Močnejšo poselitev v preteklosti je poleg reliefa in tal omejevalo predvsem pomanjkanje vode (Suhi dol, Suša). V obliki zaselkov se poselitev razteza do 800 metrov nad morjem (Okrog) vse do najvišje domačije Slopnik (925 m) na prevalu Slopi. Prav skozi hišo je nekdanj potekala stara deželna meja, danes pa se tu združujeta tuhinjska in zadrečka poselitev. Višja ležeča kmetija Pikl je opustela in novo bivališče ni naseljeno stalno.

Menina je uvrščena v Naturo 2000 po habitatni direktivi (bukovi gozdovi, alpski kozliček). Odlikujejo jo tudi številne naravne znamenitosti, najbolj znani sta jama Jespa in jezero Biba. Masiv Menine je izredno pomemben zadrževalnik pitne vode, zlasti za Zgornjo Savinjsko dolino. Najpomembnejši vodni vir je Letošč, ki napaja 9.100 ljudi. Njegovo vodozbirno območje zajema znaten del Menine, tudi Šavnice.

3.1 Naravni dejavniki na Šavnicah

Krajinski oris: Šavnice so travnata planota na skrajnem vhodnem delu vršne planote Menine. Njihova slemenitev poteka v smeri severozahod - jugovzhod. Na kartah sta označena dva neizrazita vrhova. Zahodni, nižji predvrh meri 1423 metrov, vzhodni, nekoliko višji, ki ga imenujejo Goli vrh, pa 1427 metrov. Svet med njima ima obliko nepravilne, raztegnjene kotanje. Čeprav je svet razgozden, so Šavnice tako, kot celotna Menina, opredeljene kot del gozdne krajine.

Na zahodni strani so Šavnice povezane z Menino preko neizrazitega sedla Lemonska poljana (včasih tudi samo Poljana), kjer so pašniki. Na osojno stran padajo v strmem skoku, tla varuje gozd. Prisojna pobočja deli neizrazit greben, ki ima skoraj opoldanski »azimut«. Na jugovzhodni strani grebena se pobočje v dolgem, dokaj gladkem in enovitem zamahu bukovih gozdov spusti proti sedlu Slopi (930 metrov). Ta deli Menino od petsto metrov nižje Dobroveljske planote, na katero se navezuje preko gozdnega predela Predkovica in starega prelaza Lipa. Jugozahodna pobočja so krajša, kar hitro se začne svet vrtač in kont. Porasla so pretežno s smrekovimi sestoji, ki so ponovno osvojili prostor nekdanjih pašnih površin ali zamenjali bukove gozdove.

Slika 2: Šavnice z Lemonske poljane

Kamnine, tla in voda: Matična podlaga na Šavnicah je dolomit, po moji oceni ponekod tudi dolomitiziran apnenec. To jo razlikuje od ostalega vršnega dela Menine, kjer prevladuje apnenec. Površina planje je gladka, le na robovih (zunanjih in notranjih) bodejo iz tal krušljive ali kompaktne skalne gmote, majhne ostrice, imenovane peči. Rjava pokarbonatna tla so seveda plitvejša in nekoliko manj razvita, kot drugod na Menini. Zlasti na robovih so prisotne tudi rendzine. Najbolj globoka in vlažna tla so na dnu kotanj. V večji kotanji se dolgo v poletje in po obilnejših padavinah zadržuje voda, saj so tam tla zaradi glinastih ostankov manj prepustna za vodo, ki se nabira iz okolice.

Šavnice pošiljajo večji del svoje vode na severno stran, kamor je nagnjeno samo pobočje planote pa tudi podzemne vode potujejo v glavnem v tej smeri. Na višini 1200 metrov je slikovit izvir Bočnice, nato je izvir Hudovinca. Skozi Rovt teče Volažnica. Izviri na južni strani se začenjajo na nižjih nadmorskih višinah in se stekajo predvsem v Motnišnici. To pomeni, da pošiljajo Šavnice praktično vso vodo v reko Savinjo.

Podnebje in vreme: Menina je izrazita pregrada zahodnim vetrovom, zato pobere oblakom veliko vode. Enako velja za Šavnice. Vlažne in težke zračne mase se ob Menini ne morejo dovolj dvigniti in svoj tovor velikokrat spustijo kar tam. Zato je ob »normalnih zimah« snežna odeja dolgo debela in traja v nicinah (senčne lege) včasih vse do konca maja. Tudi poleti je padavin veliko. Domačini v Zadrecki dolini dobro poznajo pojav, ko se vrh Menine pogosto že dan pred padavinami odene v oblak, ki ga zahodni vetrovi v obliki zastave ženejo preko grebena (orografski oblak). Tedaj je na Menini vlažna in gosta megla. Severne lege so tako, kot povsod na takih gorah, hladnejše in bolj vlažne od južnih.

Slika 3: Pragozdni značaj visokogorskih bukovih gozdov

Rastlinski svet: Potencialna vegetacija Šavnic je seveda gozd, saj tako kot celotna Menina, ne presežejo naravne zgornje gozdne meje. Na sami planoti in na vzhodnih, južnih in zahodnih obronkih bi v povsem naravnih razmerah prevladovala visokogorska bukovja (Fagetum altimontanum praealpinum typicum), na severnih

obronkih pa bi rasel bukovo jelov gozd s primesjo smreke. (Abieti Fagetum praealpinum festucetosum altissime).

Sedaj na planoti prevladuje gorski pašnik. Kot klin se iz severne strani v travišča zajeda smrekov gozd, ki se vedno bolj širi in vse bolj deli goljavo na dva dela. Poleg tega sestoja rastejo po planjavi raztreseno posamezna drevesa in manjše skupine smrek v različnih starostih, ki kažejo na zaraščanje. Planoto praktično v celoti obrobja gozd, le na Poljano prehaja v ozkem pasu brez gozda.

Travinja so kljub paši polne cvetlic, krasi in bogati jih raznolika alpska flora. Cvetana je najbolj pestra na robovih, vzpetinah in na sočnih legah, v globelih je travna ruša močnejša ter prevladuje. Tam vidimo predvsem gozdno bekico in volka, bolj pa so tla plitva in sončna, več je trav in rož. Na skalnih »izrastkih« se pojavljajo celo združbe skalnih razpok.

Živalski svet: Veliko je živalskih vrst, ki so Šavnice in njen gozdni rob izbrale za domovanje in še več je tistih, ki si tam iščejo in najdejo hrano. Šavnice so v smislu gospodarjenja z gozdovi, zaradi redkega obiska in poznega začetka paše ena najbolj mirnih con za živalski svet na vršnem delu Menine.

Travno rušo na globokih tleh obračajo divji prašiči, na sončnih legah se pasejo gamsi, poleti iz gozda izstopa srnjad. Medved in ris imata tam svoj prehod v novi svet. Tudi drugih sesalcev vseh velikosti in oblik je razmeroma veliko.

V ožjem območju planjave so tri sicer trenutno opuščena rastišča divjega petelina, vendar petelina na Šavnicah še vedno lahko srečamo ali vsaj sledimo. Prav tako ima tam svoj primarni lovni prostor v bližnji Predkovici gnezdeči sokol selec. Orel nad Menino (in Šavnicami) preletava stalno. Po izjavah poznavalcev in po literaturi je Menina kar močan selitveni koridor za ptice. Od ptic so seveda najbolj zastopane številne gozdne vrste, največ je sinic. Prisotna tudi kozača.

V kalu na Poljani mrestijo dvoživke. Glede na veliko pestrost cvetja je tudi veliko žuželk, predvsem so pogosti čmrliji, a je tudi paleta metuljev kar pisana.

3.2 Človek in Šavnice

Poimenovanje: Pri domačinih (lokalni lovci in kmetje ter gozdarji) ima skoraj vsaka izrazita skalna ostrica (tu jo imenujejo peč) na Menini svoje ime. Na Šavnicah je to Kapitanova peč, s katere je razgled na severno stran in proti Alpam. Pogosto se mešata imeni Šavnice in Goli vrh, saj so včasih s Šavnicami istovetili oziroma imenovali tudi najvišjo točko planote, Goli vrh.

Od kod izvira ime Šavnic, sem dolgo in na široko iskal, ker me je izvor imen zelo zanima. Različic imena in njihovih razlag je več. Šavnice nekateri imenujejo kar Ščavnice in tudi Ščavnica, ter to opravičujejo s ščavjem oziroma topolistno kislico (*Rumex obtusifolius*), trdovratnim in zelo nezaželenim plevelom na pašnikih, ki se pojavlja zlasti okoli stanov, kjer se živina pogosteje zadržuje. Tega na vršnih planjah seveda ni in ga najbrž tudi v času najintenzivnejše obremenitve planjave s pašo ni bilo. Mislim, da ga je nekaj v kontah oziroma globelih.

Največ domačinov uporablja izraz Šavnice, s tem, da pri govoru črko »v« izgovorijo kot dvoustnični »u«, torej »Šaunce«, kar je zelo blizu besedi »Šance«. V starih virih so omenjene tudi Višavnice, po višini in razgledu, kar je predvsem poskus slovenjenja popačenke.

Gora s skoraj enakim imenom (Šavnica, 863 metrov) in lastnostni (lega, podlaga, relief,...) se nahaja v Bohinju. Ko sem Bohinjce spraševal, od kod tako ime, sem dobil odgovor, da bi morda »šavnica« izhajalo iz schauen - nemško gledati, razgled, ker se od tam lepo vidi na Bohinjsko Bistrico oz Spodnjo Bohinjsko dolino. Nad Soriško planino je Šavnik, razgleden travnat vrh.

Na Ljubljanskem gradu stojijo Šance, nekoč mogočna utrdba s širnim razgledom, najbrž tudi s posebnim razglednim stolpom. Tudi razgledni del novomeškega mestnega obzidja se imenuje Šance. Šance pri Kotljah so bile utrdbе proti Turkom. Poleg omenjenih je v Sloveniji še veliko utrdb, gradišč, ter vrhov s tem ali podobnim imenom. Pri vseh pa lahko z veliko gotovostjo domnevamo, da je izvor imena v dobrem razgledu.

Ali je bila v zgodovini, npr. v času turških vpadov, na Šavnicah tudi načrtno postavljena opazovalnica s pripravljeno grmado, domačini ne vedo.

Lastništvo in upravljanje: Šavnice so v lasti Republike Slovenije, ki je nekatere pravice prenesla na občino Nazarje, na ozemlju katere leži parcela. Ta jo je dodelila v upravljanje Planinskemu društvu Nazarje. Okoliške parcele so v lasti fizičnih oseb in ljubljanske nadškofije. Na zahodnem robu Šavnic je tromeja med občinami Nazarje, Gornji Grad in Kamnik.

Slika 4: Severna pobočja Menine (varovalni gozdovi) in krčitev na Lemonski poljani (levo) s Šavnic

Raba prostora: Tradicionalne rabe na tem prostoru so lov, gozdarstvo in pašništvo, nove pa predvsem planinstvo in izletništvo, delno tudi nabiralništvo. Žal srečujemo na Šavnicah tudi za ta prostor povsem neprimerne oblike aktivnosti.

Lov: Za lovce je trenutno najbolj privlačen gams, v spodnjem delu tudi srnjak, nekdanj pa je bil na njihovi muhi tudi divji petelin. Največ težav pa jim zaradi negodovanja pašnih upravičencev povzroča divji prašič. Na področju Šavnic stojita dve visoki preži, s tem, da ena ni več v uporabi. Na vzhodnem robu je tudi bivač LD Dreta, ki je upravljavec lovišča. Imenujejo ga Cajnerjev bivač.

Paša: Kdaj se je gozd na Šavnicah umaknil pašnikom, ne vemo natančno. Verjetno je bila najintenzivnejša krčitev v času največjih potreb po planinski paši, okoli 15. stoletja. Po drugi svetovni vojni je bila tako, kot povsod drugod, paša v hitrem zatonu. Z gradnjo gozdnih cest, ki so olajšale dostop in zaradi drugih dejavnikov se je zanimanje za planinsko pašo ponovno povečalo. Pred dobrimi

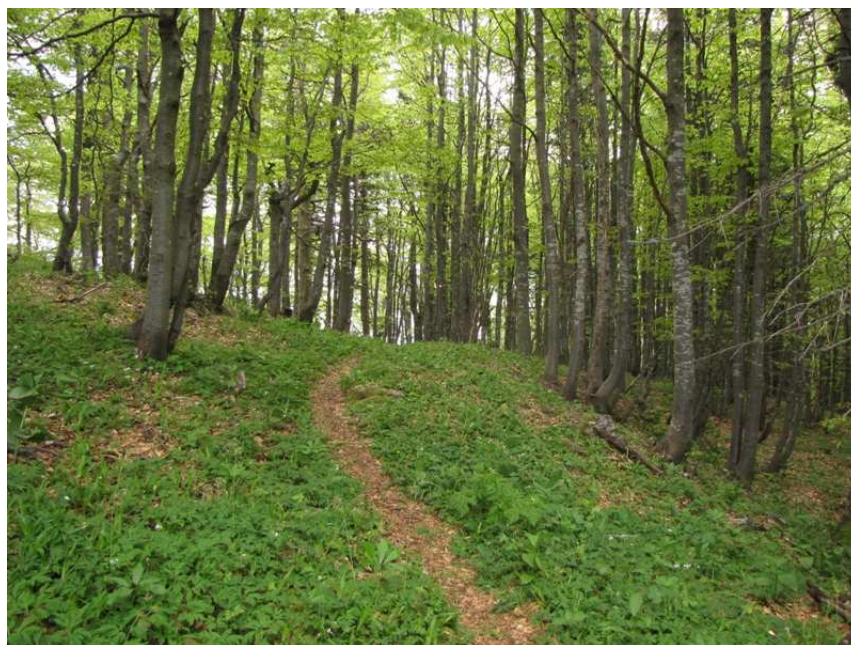
dvajsetimi leti so pasli predvsem govejo živino, nato so kakšno desetletje prevladovali ovce. Zaradi problemov v zvezi z radarji so v tistem času pašo nekaj let povsem opustili. V zadnjih letih je na pašnikih vse več konj.

Gozdarstvo: Načrtno gospodarjenje z gozdom ima na Menini že dolgo tradicijo. Že leta 1793, torej pred 219 leti, je bila za gozdni predel Menina izdelana prva gozdarska karta.

Zaradi varovalne vloge gozda in zaradi rezervatov, tako obstoječega, kot načrtovanega, se v obrobni gozdovih na nazarskem delu že dolgo ni sekalo. V nižje ležečih gozdovih se intenzivno izvajajo redčenja. Na kamniški strani je v neposredni bližini, na Lemonski poljani postopna krčitev gozda za namene povečanja planine, kar bo v neki meri vsaj začasno povečalo biotsko pestrost tega predela.

Planinstvo: Na Šavnice in Goli vrh pripelje kar nekaj poti, opremljenih s Knafelčevo oznako. Vse so v razmeroma dobrem stanju. Za obisk so primerne v vseh letnih časih, le severni pristop iz Vologa je pozimi v globokem snegu lahko zelo naporen. V ledu je tudi zahteven in nevaren.

V zadnjih letih so poti na vrh vse bolj obiskane, tako planinsko kot izletniško, saj so Šavnice od afere z radarji postale znane in popularne tudi za obiskovalce od daleč, ne samo za domačine, ki so tradicionalno navezani na domače gore. Vrh je izredno razgleden, zato je vzpon nanj priljubljen cilj. Nekateri pa se nanj vzpnejo na poti do središča Menine, Doma na Menini planini.

Slika 5: Markirana pot Lipa – Slopi – Goli vrh

Izletništvo in nabiralništvo: Zaradi razvejanega cestnega omrežja je Menina močno obiskana tudi izletniško. Ena od izletniških točk so tudi Šavnice z Golim vrhom. Za izlet oziroma pohod lahko štejemo pristop odraslih oseb na Šavnice v poletni sezoni vse od Doma na Menini, saj je ta pot praktično brez vzponov in ima značaj daljšega sprehoda. Nekateri si jo tudi močno skrajšajo z avtomobilom in se pripeljejo povsem do konca gozdne ceste. Zlasti mlade družine radi popeljejo svoje najmlajše po tej poti, da jih uvajajo v ta svet in način doživljanja narave. Tudi od zavetišča na Bibi planini, ki je priljubljeno izhodišče Tuhinjcev, je do vrha komaj 144 višinskih metrov. Ker je gozdnega jagodičja malo, ga ljudje ne nabirajo načrtno.

3.3 Radar na Šavnicah

3.31 Vzroki za načrtovano postavitvev radarjev

Menina ima kot osameli čok na skrajnem robu Alp, z nadmorsko višino 1.500 metrov, ki stoji robu močno poseljenih kotlin, izredno ugodno razgledno lego. Vsekakor je lokacija za postavitvev radarja v vojaško strateškem smislu idealna, saj radarski snop pokriva večino neba nad Slovenijo in seže daleč proti vzhodu (22, Felicijan).

Na Menini so načrtovali postavitvev dveh radarjev dolgega dosega za kontrolo in usmerjanje zračnega prometa že dolgo pred letom 1996. Idejni načrti segajo v leto 1985, izvedbeni pa v leto 1993. Na Vivodniku, najvišjem vrhu Menine, ki leži v občini Gornji Grad, naj bi stal civilni radar, na Šavnicah, v občini Nazarje, pa vojaški.

Vendar bi z gradnjo, postavitvijo in delovanjem obeh ali enega grobo posegli v prostor neokrnjene narave ter ogrozili vire pitne vode za (najmanj) 12.000 ljudi.

3.32 Radar na Šavnicah in gozd

Po drugi svetovni vojni je do začetka denacionalizacije z bivšimi gozdovi in gozdnimi zemljišči ljubljanske nadškofije gospodarilo Gozdno gospodarstvo Nazarje. Še pred »uradnim« začetkom denacionalizacije nadškofijskih gozdov je država marca 1995 z delno odločbo parcelo (natančneje dve) v skupni velikosti dobrih enaindvajset hektarjev na Šavnicah po hitrem postopku vrnila ljubljanski nadškofiji in jo takoj nato od nje tudi kupila. Še pred tem (leta 1994) jo je razglasila za gozd s posebnim namenom in nato kot območje posebnega pomena za državo. Vse to se je zgodilo brez vednosti za gozdove pristojne institucije, Zavoda za gozdove Slovenije (ZGS) in tedanjega upravljavca, Gozdnega gospodarstva Nazarje.

S tem je iz postopkov odločanja izrinila upravne enote, občine in širšo javnost. Delno zaradi vzrokov vojaške tajnosti in najbrž predvsem zaradi predvidenega odpora in nasprotovanja. Zagotovili so si tudi »monopol« nad obveščanjem javnosti!

Da se na Šavnicah nekaj načrtuje, so gozdarji ZGS območne enote Nazarje izvedeli januarja 1995. V začetku so imeli informacijo, da bo na Šavnicah stal vojaški objekt s stalno posadko. Na svojo pobudo so naredili inventarizacijo in valorizacijo tega predela (februar 1995) in študijo posredovali na sedež Zavoda in na pristojna ministrstva. Kaj zares se na Šavnicah načrtuje, so uradno izvedeli šele avgusta 1995, ko so bili na osnovi te študije kot eksperti vključeni v pripravo poročila vplivov radarja na okolje in na lokacijsko obravnavo.

Sklepna ugotovitev ZGS je bila, da je načrtovana postavitvev in delovanje radarja s strokovnega vidika nesprejemljiva. Pri tem je treba poudariti, da so prav gozdovi in njihove dobro opredeljene in utemeljene ekološke funkcije pomagali rešiti Šavnice pred grozečo senco radarja. Ter seveda gozdarji, ki so smelo pristopili k problemu, ki so ga zaznali. Tedanji Zavod za naravno in kulturno dediščino je bil po meni znanih podatkih le mnenjedajalec, saj takrat območij Nature 2000 še ni bilo, ZGS pa je bil dajalec soglasja.

3.33 Radar na Šavnicah in javnost

Ko je širša javnost v Zgornji Savinjski dolini v začetku leta 1996 izvedela kaj se obeta Menini, se je nemudoma zganila in organizirala. Vrstili so se protesti, sestanki, pisma, članki, javne tribune, ustanovili so krizni štab in nato odbor za zaščito Menine, vse z namenom, da preprečijo gradnjo radarjev. V nasprotju z močnim gibanjem za Menino na zgornjesavinjski strani pa je ostala javnost na tuhinjski strani v glavnem nema. Lokalno prebivalstvo in politika sta najbrž računala

na navidezne dobrobiti, ki bi jih prinesla postavitve radarjev: široka, pozimi vzdrževana cesta, elektrika, telefon. S pomočjo teh »odpustkov« so načrtovali turistični in siceršnji razvoj Menine, načrti so bili obsežni.

Na zadrečki strani pa so ljudje ponujene bonbončke zavrnili. Za ali proti se je morala opredeliti tudi lokalna politika, ki je seveda prisluhnila volilni bazi. Odpor je bil v Zgornji Savinjski, zlasti pa Zadrečki dolini izredno močan in »glas ljudstva« je dosegel, da so načrte (začasno) spravili v predal.

Med najbolj prizadevnimi je bilo vsekakor PD Gornji Grad. Gornjegrajski planinci so na »svojo« Menino izredno navezani, po mojem mnenju bolj kot mnoga druga društva na svojo goro. Zato so hitro in močno reagirali. Poleg tega so imeli kot organizirana skupina večjo moč v primerjavi z neorganizirano skupino posameznikov. Njihova civilna iniciativa je bila vsekakor močan dejavnik v razvoji dogodkov.

4. Šavnice – naravna vrednota

4.1 Stanje in problemi

Šavnice imajo velik naravovarstveni pomen, čeprav so antropogenega nastanka. Pravzaprav so biotsko raznovrstne in vizualno privlačne prav zaradi spremembe vegetacije. Krasi jih velika rastlinska pestrost na traviščih ki preko notranjega gozdnega roba prehajajo v gozd. Gozdni rob omogoča izjemno pestrost rastlinskih in živalskih vrst. V ohranjenih gozdovih pragozdnega značaja (gozdni rezervat, predlog za gozdni rezervat) s starimi, odmrliimi drevesi je vse polno gliv. Šavnice z okolico so bivališče **divjega petelina**, **gozdnega jereba**, številnih vrst **sinic**, **brgleza**, ki je močan bioindikator in drugih vrst ptic, tudi **sov**. **Sokol selec** ima tu svoje lovišče. Gams je stalno prisoten.

Od vse Menine so prav Šavnice najbolj floristično pestre, tu je največ alpskih vrst. Zlasti je to pomenljivo glede na nizko nadmorsko višino in skrajno lego na robu Alp. Na skalovitih robovih se nahaja združba skalnih razpok, ki je zagotovo nekaj posebnega. Veliko je tudi ilirskih vrst. (4, Drovenik).

Slika 6: Kamniške murke na Šavnicah, zadaj Goli vrh

Med alpskimi vrstami je pomembna zlasti **kamniška murka**. Kamniška murka je edini endemit med slovenskimi orhidejami in že kot taka velika posebnost. Ker je

njeno rastišče omejeno zgolj na Kamniško Savinjske Alpe in Karavanke, je uvrščena je na Rdeči seznam. To je pravilnik na nacionalni ravni, v katerega so uvrščene redke in ogrožene vrste živih bitij. Tudi drugih alpskih in visokogorskih vrst veliko. Tu rastejo **Clusijev petoprstnik**, **Clusijev svišč**, **dvocvetna vijolica**, **gola vrba**, **mlečnobeli oklep**, **planinski pelin**, **Wulfenov jeglič** in **Zoisova zvončnica**. Poleg teh zasledimo tudi druge **kukavičnice**, **spomladanski svišč**, razne **kamnokreče** in zvončnice (npr. **trebušasta zvončnica**). Spomladi se množično pojavijo **žafrani** in **telohi**, poleti **čmerika** in **navzkrižnolistni svišč**. Avtorji navajajo tudi **Froelichov svišč**, ki pa ga v letu 2012 nisem zasledil, prav tako ne Kochovega, ki ga po mojem na Šavnicah niti ni.

Intenzivna paša in gnojenje z mineralnimi gnojili v osemdesetih letih so te občutljive močno rastline zdesetkale. V devetdesetih so pasli ovce, ki se rade zadržujejo na vrhovih, kar je ogrožalo tam rastoče združbe. V času po denacionalizaciji oziroma v obdobju problemov zaradi radarja pa so pašo za nekaj let povsem opustili, zato so se začeli zaraščati predeli z **modro stožko**.

Ko je nad Šavnicami prevzelo skrb PD Nazarje, so s pomočjo lovcev in gozdarjev s pašnimi interesi sklenili dogovor, da bodo ti začeli s pašo v drugi polovici sezone, ko v glavnem odcvetijo in semenijo alpske rastline. Pašni interesi so se kar dobro držali dogovora in alpski cvetje se je z leti razbohotilo. V letu 2003 so izvedli tudi čiščenje pašnih površin s strojnim mulčenjem, kar je zaustavilo zaraščanje in dodatno omogočilo razrast cvetja. Pomembno je tudi, da na Šavnicah več ne pasejo ovac.

Ker je pri nas navada, da se na dogovore sčasoma pozabi, oziroma da zvedenijo, se v zadnjih letih pašna sezona ponovno začenja prekmalu, kar seveda ni dobro. Močan dejavnik zaraščanja so divje svinje, ki pogosto prerijejo travinja, v delih, kjer so tla globoka. To omogoča vznik semenom gozdnega drevja.

Okoljske vloge (storitve) gozdov (hidrološka, varovalna, biotska) so stabilne, še najmanj biotska, zaradi izgube rastišča divjega petelina.

Nad Šavnicami še vedno visi stalna grožnja morebitne postavitve radarja, saj so še leta 2006 preigrali učinke postavitve radarja na Menini, sicer le na Vivodniku (22, Felicijan), obstajajo pa tudi indici, da so (ponoči) na vrhu izvajali meritve. Poleg načrtovanega radarja in paše ogrožajo Šavnice tudi razne oblike vandalizma. Vsaj tako pravim jaz vsemu temu, kar počne človek, ko brez potrebe zganja prekomerno erozijo kvalitete naravnega okolja.

To so predvsem »off road« vožnje z motornimi vozili (avtomobili, motorji, motorne sani) in tudi z gorskimi kolesi. Tega na samih Šavnicah še ni veliko, morda tudi zaradi pomanjkanja snega pozimi v zadnjih letih in v bližini stalno prisotnih pastirjev in lovcev, se pa občasno dogaja tudi to.

4.2 Vizija in ukrepi

Zaradi velikega naravovarstvenega pomena (biotska funkcija) in drugih, predvsem ekoloških funkcij (varovalna, hidrološka) že dolgo zori ideja o ustanovitvi krajinskega parka Menina planina. Šavnice morajo biti njegov sestavni del.

Šavnice po mnenju poznavalcev še vedno omogočajo oživitev rastišča divjega petelina, kot najmočnejšega indikatorja ohranjenosti gozdov. Izboljšati je treba njegovo prehransko osnovo. Krčitev na Lemonski poljani in čiščenje na Šavnicah, ko se bo izvedlo, bosta zagotovo pripomogli k temu. Seveda le, če po krčitvi ne bi izvedli izkopa panjev in strojne poravnave terena ter setve neprimernih vrst trav.

Povečati je treba zavarovana območja v robnih gozdovih in na planoti. Že leta 1993 je bil podan predlog za širitev obstoječega gozdnega rezervata Menina-Strojniki.

Opređeljena je tudi v veljavnem gozdarskem načrtu »Usmeritve za funkcije gozdov: predlog za gozdni rezervat, 8,11 ha«.

Redke in ogrožene alpske rastline na planjah Šavnic, se bodo ohranile le na primerno vzdrževanih pašnikih. Ohraniti in vzdrževati je treba travinja na platoju Šavnic. Opređelitev v gozdarskem načrtu: »Usmeritve za izvajanje del: ohranjati in čistiti pašnik ter preprečevati nadaljnjo zaraščanje pašnika.«

Paša ovac na Šavnicah ni zaželeno. Ogroža združbo alpskih razpok in odganja gamsa. Pomakniti je treba začetek paše na kasnejši čas (v spodnjih predelih je dovolj površin), z dovolj velikim številom živali. Popraviti je treba ograde in jih vzdrževati. Poravnati je treba od divjih prašičev razrite površine. Vsakih pet do osem let bi bilo treba opraviti strojno čiščenje travnih površin.

V prihodnje bo smrekov gozd v zaraščanju ogrozil celovitost habitata travinj, zlasti modre stožke, saj ga bo brez ukrepanja (krčitve, čiščenja) razdelil na dva dela. V spodnjem delu ga ogroža in spreminja že zdaj. Vsekakor bi bilo treba narediti močan posek, podobno, kot to delajo na pohorskih planjah. Zaradi stroškov, bi bilo to treba opraviti v večjem obsegu. Najbolje strojno. Najprimernejši bi bil jesenski čas.

Obveščanje javnosti o Šavnicah kot naravni vrednoti se bo izvajalo v okviru odseka za varstvo narave pri PD Nazarje in drugih, za to pristojnih ali zainteresiranih institucij. V ta sklop sodijo tudi informativna tabla, vsebina je v prilogi, članki v lokalnih časopisih in okrogla miza ob letu gozdov 2011. Zelo dobri poznavalci Šavnic, zlasti živalskega sveta, so lovci in gozdarji, zato je sodelovanje z njimi osnova za skladno usmerjanje ukrepov.

5. Šavnice - simbolna vrednota

5.1 Stanje in problemi

Pripadnost. Osnovni kriterij za »merjenje vrednosti« nekega simbola v socialno družbenem pomenu, torej pri določeni skupini ljudi, včasih tudi pri različnih agregacijah, je nedvomno pripadnost temu, kar določen simbol, predmet ali pojem označuje, predstavlja ali pomeni. Simbolni pomen Šavnic je orisan v nadaljevanju.

Razpoznavnost: Tudi razpoznavne so Šavnice iz večine naseljenih krajev občine Nazarje. Imajo značilno podobo, iz doline jih lahko takoj zaznamo: strmo pobočje se hipno zravna v planoto.

Lepota (estetska podoba): Ležijo na skrajnem JZ občine, zato so posebej markantne ob zimskih sončnih zahodih. Razgledi z vrha in sama podoba vrha prispevajo k estetskemu in duševnemu ugodju obiskovalca.

Dostopnost: Po najlažjem pristopu do dostopne za vse, ki se lahko gibljejo. Lahko pa predstavljajo izziv za tiste, ki jih iščejo (dostop iz Vologa, prečenje Menine, zimski pristopi).

Kot sem že omenil, Menina pomeni gornjegrajskim planincem in gornikom zelo veliko. Kar naprej so »gor«, poleti in pozimi. Ta navezanost je že legendarna. Podobno velja za kmete, ki pasejo živino, lovce, gozdarje in druge Gorograjce. Kaj je vzrok temu se najbrž niti ne sprašujejo. Morda jih na zimsko sonce poleg klasičnih vzrokov žene tudi Menina senca, ki je med jesenskim in spomladanskim enakonočjem tako temna in hladna. Še bolj se je utrdila ta navezanost po bitki za Menino proti radarju. S tem, da so se vedno najraje gibal po vrhovih okoli planinskega doma, Šavnice so jim bile bolj od rok.

Na Menini je preko poletja nekaj prireditev etnološko družabnega značaja, npr. pastirski praznik, ki ohranjajo tradicijo planšarstva. Ker je obisk takrat zelo množičen in ker so obiskovalci v veliki meri pripeljejo z osebnimi vozili, je to že rahel ekološki

problem. Poseben dogodek pa je Dan Menine, ki jima ekološko in naravovarstveno vsebino. Predstavlja nekakšno varovalko vzdrževanja spomina na ohranitev Menine pred radarjem. Pobudnik prireditve je seveda PD Gornji Grad.

Nazarčani pred ustanovitvijo PD Nazarje Šavnic niso pogosto obiskovali. Niti jih niso dosti poznali. Seveda to ne velja za prebivalce Rovta in Šmartnega on Dreti. Tudi širša javnost do afere z radarji o Šavnicah ni dosti vedela. Vse se je nato spremenilo. Šavnice so postale znane in popularne, marsikdo je prisopihal nanje, čeprav bi drugače ne. Več je bilo obiska tudi iz drugih krajev.

Slika 7: Pogled na Dobrovlje in Menino z Mozirskih planin (Šavnice so na levi strani vršne planote)

Za prebivalce Zgornje Savinske doline so po zmagi nad radarjem Šavnice (in Menina) simbol zmage Davida nad Goljatom. V tistih časih je bila na osnovi spomina na nekdanjo nedotakljivo jugoslovansko vojsko (JLA) vojska v očeh slehernika še zelo avtoritativna institucija, ki se ji ni bilo dobro postaviti po robu. Država je imela proti civilni družbi vzvode ekonomske moči, zakonov in informacij.

Poleg tega predstavljajo Šavnice simbol uspešnega združevanja in sodelovanja za doseg nekega cilja. Proti radarju so stopili praktično vsi na eno stran, kar je v dolini redkost.

Leta 2000 je PD Nazarje (ustanovljeno je bilo leta 1999) od PD Gornji Grad prevzelo v upravljanje planinsko pot Volog – Goli vrh. S tem so nazarski planinci »dobili dostop« do najvišje točke svoje občine in se »nalezli« tudi znane gorograjske ljubezni do Menine oziroma Šavnic. Maja 2000 so izvedli prvi pohod na Goli vrh, ki je najvišja točka občine Nazarje. Za člane PD Nazarje je Goli vrh na Šavnicah domači Triglav. Nanj se je treba povzpeti. Pohod je sedaj že tradicionalen. Pogled z vrha proti domu je vez z domačijo, ki jo greben domačih Dobrovelj ločuje in hkrati povezuje s svetom onkraj slemena.

Razgled z vrha je nekaj posebnega. Ne samo zaradi širjav, ki jih ogleda oko, ampak tudi zato, ker se Menina vzpne iz doline v skoraj enem mahu. Le Ivje na eni strani in Dobrovlje na drugi rahlo skazita občutek, da gledamo na mravljišče dolinske ravnice s cestami, daljnovodi, njivami, naselji in drugim skoraj iz ptičje perspektive.

Bolj kot z razgledišč v visokogorju, ki ga čutimo za hrbtom, zaslutimo razliko med dolinskim direndajem in mirom tu zgoraj. In če nad nami zaplava senca planinskega orla, smo kot v nebesih.

Majski tradicionalni pohod na Goli vrh bi bil s stališča varstva narave lahko rahlo sporen, predvsem zaradi vznemirjanja divjega petelina. Množični pohodi v spomladanskem času v območja gozdnih kur niso zaželeni. Na takih pohodih udeleženci nedvomno bolj vznemirjajo gozdno perjad, kot takrat, ko se v gore podajajo sami ali v manjši skupini. Vendar se začne pohod koledarsko dovolj pozno (v drugi polovici maja) in tudi ob dovolj pozni uri, da je rastitev ponavadi že končana. V zadnjih letih petelin na Šavnicah resda ne poje (več), je pa prisoten preletno, saj je to njegov življenjski prostor.

Slika 8: Sprehod do Šavnic po vršnem platoju Menine

5. 2 Vizija in ukrepi

Pričakujemo, da se bo simbolni pomen Šavnic in Golega vrha kot najvišje točke v občini Nazarje in kot simbol varstva narave pred človeško nespametjo še krepil. Že sedaj markacisti vzdržujejo pot na vrh, ki ne poteka po ozemlju nazarske občine.

Kamniška murka na vrhu je za obiskovalce posebej privlačna zaradi slovesa, nežnega videza, oblike in značilnega vonja. V zadnjih letih se je zelo razširila in bi lahko v prihodnje postala zaščitni znak Šavnic in simbol varstva narave na tem delu Menine.

Načrtujemo aktivnejše sodelovanje članov PD Nazarje na dnevu Menine in ohranjanje tradicionalnega pohoda. Razmislili bomo o prestavitvi pohoda v junij, v čas, ko murke že cvetijo. Nenazadnje bo tudi informativna tabla z informacijo o Golem vrhu, kot najvišji točki v občini, prispevala k boljšemu poznavanju in spoznavnosti Šavnic in njihovi naravnih vrednot..

6. Zaključek

Danes, ko vse bolj živimo v napol navideznem, virtualnem, vzporednem svetu, je večina zahodnega, zlasti mestnega sveta od narave dovolj odmaknjena, da je ne pozna več in še manj razume. V veliki večini jo spoznava le skozi naravoslovne oddaje in seveda reklame na televiziji. Tak odmik vsekakor ni dober. Zaradi vse večje odtujenosti se odpira prostor za tiste, ki vidijo v naravi zgolj svoj, ponavadi večini in seveda tudi naravi kot taki neprijazen interes.

Zato je varstvo narave najboljšo takrat, ko je preventivno in ko za svoj svet skrbijo in ga tako varujejo domačini iz neposrednega in/ali nekoliko širšega območja. Tako bodo aktivnejše tudi institucije, ki jim je to javno določena naloga, ter imajo zato zakonske in strokovne podlage in hkrati tudi omejitve. Po drugi strani pa se bodo politika, ekonomija in še kdo manj agresivno poskušali polastiti tega, kar je od vseh in za vse. Ter nenazadnje tega, kar obstaja, ker obstaja. Samo po sebi. V zadnjih stoletjih vse bolj pod našim, vse močnejšim, ponavadi slabšalnim vplivom.

Slika 9: Goli vrh, najvišja točka Šavnic

Slabo poznavanje narave škodi! Še bolj škodi neupoštevanje naravnih danosti, zakonitosti in vrednosti oziroma vrednot. Zaradi vzporednega življenja z naravo - ki večini predstavlja predvsem prostor za oddih, sprostitve in rekreacijo, se ne zavedamo tega, da živimo zaradi nje in od nje, da smo samo njen del. Iz odmaknjenosti nas zbudi nek močan, ponavadi negativen dogodek ali grožnja tega.

Ko nekaj spoznamo, bolj cenimo. Zagotovo so se ljudje, ko so spoznali, da je Menina (in Šavnice) ogrožena, zavedali, kaj jim je dajala, daje in kaj bo lahko ponujala v prihodnje. Pri tem ima izredno pomembno vlogo gozd. Deluje v času in prostoru, še vedno vpliva na površine, s katerih ga je človek pregnal.

Ekološke, socialne in ekonomske storitve, ki jih nudi Menina, so pomagale preživeti ljudem, ki živijo na njej in okoli nje. Zato so uslugo Menini enkrat vrnili. Ter s tem obvarovali tudi sebe.

Z ohranitvijo Menine in Šavnic so se ohranile zdrava pitna voda, narava, identiteta. Šavnice so ljudje sprejeli kot naravno in simbolno vrednoto.

Za vrednote je treba trajno skrbeti. Še vedno so neke pod Šavnicami v tleh zabiti količki za traso ceste na Goli vrh.

7 *Literatura in viri*

1. BREZNIK, T. 1996. Radar na Šavnicah z gozdarske perspektive. Savinjske novice. 28/5, str.5
2. DENŠA, M. 2012. Šavnice in Goli vrh. Savinjske novice. 44/19
3. DENŠA, M. 2008. Menina planina. Savinjske novice. 40/49.
4. DROVENIK, B. 1975. Nekaj o flori Menine planine. Varstvo narave 8, Ljubljana
5. FALE, D. 1992. Gozdni rezervat Menina. Strokovna naloga, Gozdno gospodarstvo Nazarje
6. FIRŠT, F. 1998. Gozd in les skozi čas. Zbornik Grad Vrbovec Nazarje. Uredil Videčnik, A. EPSI
7. Gozdna kronika GGE Gornji Grad. ZGS KE Gornji Grad
8. Gozdnogospodarski načrt GGO Nazarje 2011 – 2020, v postopku potrjevanja, ZGS; OE Nazarje, 2011
9. Gozdnogospodarski načrt GGE Gornji Grad 2004 – 2013. Sprememba 2010. ZGS, OE Nazarje, 2010
10. Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine (Menina planina), Ljubljana, 1988.
11. MARINČEK, L. 1987. Bukovi gozdovi na Slovenskem. Ljubljana, Delavska enotnost
12. MAVRIČ, E. 1996. Savinjske novice. Izbor člankov o radarjih na Menini
13. PRELOŽNIK, V. 1996. Radar na Šavnicah? rokopis
14. PRELOŽNIK, V. 1994. Zgradba naravnih bukovih gozdov v optimalni fazi na primeru gozdnih rezervatov Menina in Robanov kot. Gozdarski vestnik 52, 4
15. PRELOŽNIK, V. 1993. Vpliv rdečega srca na kvaliteto strukturo bukovih gozdov Menine. Interno gradivo ZGS
16. PURNAT, Z. 2002. Stanje in ogroženost subpopulacij divjega petelina (*Tetrae urogallus* L.) na Menini. Dipl. delo, Ljubljana, Univ. v Ljubljani, BF
17. SKOBERNE, P. 1998. Sto naravnih znamenitosti Slovenije, Ljubljana, Prešernova družba
18. VRTAČNIK, A. 2012. revirni gozdar, ZGS OE Nazarje, revir Šmartno, ustni vir
19. <http://pdrustvo-nazarje.si/spletna-stran/>
20. http://sl.wikipedia.org/wiki/Menina_planina/
21. <http://www.google.si/mladina.nebo-nad-slovenijo/2001/>
22. <http://www.google.si/menina/radar/dipl/Felicijan/2006/str.43,45/>
23. <http://www.google.si/Argos/projekti/table/Menina/>
24. http://www.google.si/naravovarstveni_atlas/
25. <http://www.gore-ljudje.net/novosti/74386/zimski-raj-na-menini/Jutro/1932/>
26. <http://www.gore-ljudje.net/novosti/78409/praznik-menine/Slovenec/1932/>

8 Priloge

P1: Besedilo informativne table

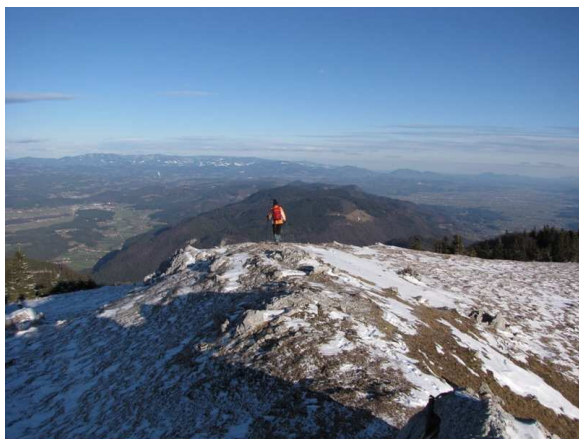
Šavnice in Goli vrh

Šavnice so pretežno travnata vzpetina na najbolj vzhodnem delu vršnega platoja Menine planine. Njihova najvišja točka je Goli vrh, visok je 1427 metrov. To je najvišja točka občine Nazarje. Šavnice so izreden razglednik, od koder se vidi na vse strani, ob jasnem vremenu sega razgled vse do Hrvaške. Zato so Šavnice in Goli vrh priljubljen cilj planincev in pohodnikov.

Kamniške murke na Šavnicah

Šavnice imajo velik naravovarstveni pomen. Krasi jih raznolika alpska flora. Prava princeska med rožicami je **kamniška murka (*Nigritella lithopolitana*)**. Kamniška murka je edini endemit med slovenskimi orhidejami in že kot taka velika posebnost. Ker je njeno rastišče omejeno zgolj na Kamniško Savinjske Alpe in Karavanke, je uvrščena je na Rdeči seznam ogroženih rastlinskih vrst. Intenzivna paša in tudi gnojenje so jih pred desetletjem zdesetkale. Zaradi manj intenzivne paše se populacija krepi.

Poleg murk lahko na Šavnicah občudujemo tudi druge kukavičnice, Clusijev in spomladanski svišč, razne kamnokreče, spomladi žafrane in telohe, poleti strupeno čmeriko in navzkrižnolistni svišč.

Slika 10: Razgled z vrha sega do Hrvaške

Slika 11: Cvet kamniške murke

P2: Zbirka člankov

Pri zbiranju podatkov sem pripravil izbor pomembnejših člankov in prispevkov v lokalnih časopisih, predvsem v Savinjskih novicah, ki sicer niso priloženi, so pa zbrani v mojem arhivu.

P3: Menina in Šavnice v naravovarstvenem atlasu Slovenije

P4: Šavnice (DKN; vir; ZGS)

